

نگاهی نو به ماهیت و ساختار اعجاز تشریحی قرآن

عبدالرضا عالی پور^۱

سید حسین واعظی^۲

محمد رضا شمشیری^۳

چکیده

اعجاز تشریحی قرآن یکی از انواع اعجاز محتوایی قرآن کریم است که برخی مفسران بر آن تأکید داشته‌اند. در تعریف متداول و قدیمی تری که در تعریف این نوع اعجاز مطرح بوده است، اعجاز تشریحی را از آن جهت که «مجموعه احکام و قوانین قرآن کریم در زمینه‌های فردی و اجتماعی زندگی بشر در حدی است که نشانه‌ای بر الهی بودن قرآن کریم است که نه قابل نقض است و نه صدور آن از جانب فردی امی و تعلیم ندیده امکان پذیر است»، مورد نظر داشته‌اند. این مقاله در صدد است تا پس از نقد و بررسی برخی دیدگاه‌هایی که درباره اعجاز تشریحی قرآن ارائه شده است، با تعریف و رویکرد جدید که نسبت به اعجاز تشریحی ارائه می‌دهد، نشان دهد که وجه اعجاز تشریحی قرآن نه تنها از جهت صدور چنین قوانینی از یک فرد امی نیست که اتفاقاً این نوع برداشت، باعث فروکاهیدن اعجاز تشریحی قرآن می‌شود. لذا با گذشت از تعریف‌های مسامحی اعجاز تشریحی در نگارش قرآن پژوهان، مراد نگارنده از آموزه‌های تشریحی و معارفی، نگاهی تازه به روابط معارف و تشریحات قرآن و نقش آنها در مانایی و ارتقا به تراز اعجاز است. در این پژوهش در می‌یابیم که دلیل اعجاز تشریحی قرآن، ایجاد شبکه معارفی قرآن است که همه مسائل انسان را تا پایان حیات بشری، از خرد تا کلان، مدیریت می‌کند و دارای مشخصه‌هایی از قبیل، فراگیر، جاودانه و متغیر بودن است و این مجموعه معارفی دارای مشخصاتی از قبیل پیوسته و در هم تنیده بودن، پویا است و با گذر زمان نو به نو شدن، دارای برنامه کلی در تمام ابعاد زندگی بشر و عمومیت داشتن، جامع نگر و فراگیر بودن است. منظور از معارف در این مقاله، همه آموزه‌های قرآن اعم از اخلاقیات، تشریحات و گزاره‌های تاریخی و جز این‌ها است و تناقضی که در ظاهر میان صفات مذکور درباره مجموعه معارفی قرآن بیان شد به خوبی قابل جمع و حل و فصل است که در متن به آن پرداخته شده است.

واژگان کلیدی

قرآن، اعجاز تشریحی، مجموعه معارفی، امی بودن.

۱. دانشجوی دکتری، گروه فلسفه و کلام اسلامی (فلسفه دین و مسائل جدید کلامی)، واحد اصفهان (خوراسگان)،

Email: alipourabdalreza@gmail.com

دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران.

۲. گروه فلسفه و کلام اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: vaezi1340@gmail.com

۳. گروه فلسفه و کلام اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران.

Email: mo_shamshiri@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۱۷ پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۱/۱۸

طرح مسأله

اعجاز تشریحی قرآن به لسان برخی محققان عبارت است از اثبات وحیانی بودن قرآن از راه تشریح قوانین جامع و متعادل در آن. (دایره المعارف، ج ۳: ۵۷۸) یا عجز بشر از آوردن قوانینی مانند قوانین قرآن به ویژه با توجه به امی بودن پیامبر اکرم (ص) (زرقانی، بی تا، ج ۲: ۲۳۸)

اعجاز تشریحی در نظرگاه برخی محققان مصداق اطلاق جز بر کل است؛ یعنی از این عنوان، معنایی اعم را که عبارت از اعجاز معارفی و تشریحی است، اراده کرده اند. اعجاز تشریحی مبتنی بر نوآوری های مفاهیم دینی است، بدین معنا که قرآن در دو قسمت معارف و احکام راهی پیموده که تا آن روز، بشریت بدان راه نیافته بود و برای ابدیت بدون راهنمایی دین، دستیابی به آن امکان پذیر نیست. (معرفت، ۱۳۷۸: ۳۷۵)

کاربست عنوان اعجاز تشریحی در نوشتار حاضر اعم از تشریحی و معارفی و به معنای منظور در دیدگاه آیت الله معرفت است.

این بُعد از اعجاز قرآن، برخی دیگر از وجوه اعجاز را که ناظر به ابعاد معرفتی قرآن است، مانند اعجاز معارفی، اخبار به امور غیبی، اعجاز در عدم تناقض و اختلاف، در بر می گیرد و نسبت به آنها عام است. (خدایاری، ۱۳۸۲، مدخل اعجاز قرآن)

البته به نظر می رسد برخی وجوه اعجاز یاد شده مانند اعجاز معارفی یا اعجاز در عدم تناقض و اختلاف و اعجاز به امور غیبی تنها از جهتی که به بحث اعجاز تشریحی مرتبط اند، مشمول این عنوان هستند و گرنه از جهت اصلی بحث خود از تحت عنوان اعجاز تشریحی خارج اند؛ بنابراین می توان گفت منظور از معارف در این مقاله، همه آموزه های قرآن اعم از اخلاقیات، تشریعیات و گزاره های تاریخی و جز این ها است.

طبیعی است که رتبه بحث حاضر هم عرض اعجاز معارفی و اعجاز تشریحی است و بر آن دو استوار نیست، یعنی می توان فرض کرد که کسی به اعجاز تشریحی و یا معارفی باور نداشته باشد، لیکن به اعجاز شبکه ای آن دو گردن نهد و از طرفی نیز می توان فرض کرد که کسی هم به اعجاز تشریحی باور داشته باشد و هم به شبکه یاد شده. این معنا در بررسی

تفاوت این دو آشکارتر می شود.

این مقاله درصدد است تا با تحلیل و بررسی اعجاز تشریحی قرآن و آموزه های آن، رویکردی جدید از اعجاز تشریحی قرآن ارائه دهد تا در سایه تبیین مشخصه های آن، وجه معجزه بودن قرآن را برای تمام اعصار و قرون، بیش از پیش تقویت کند و ثابت کند که تدوین و تشریح چنین مجموعه ای از توان جن و انس خارج بوده و همین وجه اعجاز آن را تشکیل می دهد.

در مقاله ای تحت عنوان درآمدی بر اعجاز تشریحی در قرآن که توسط عباس کوثری به تحریر درآمده است اثبات اعجاز قرآن در بُعد تشریح را به روش تحلیلی و اسنادی به جامعیت و گستره معارف و احکام قرآن و قدرت انطباق بر مقتضیات زمان با حفظ اصول و قواعد نازل شده بر پیامبر، استدلال نموده و راز انطباق تشریحات قرآن بر مقتضیات زمان با پنج اصل (انطباق با فطرت، بیان اصول کلی و ماندگار، عناوین ثانویه، حجیت سنت پیامبر و معصومان و اصل اجتهاد) را توضیح داده شده است و نتیجه گرفته است که بشر عادی بدون اتصال با وحی نمی تواند در ابعاد مختلف معارف اعتقادی در گستره ای عام از آغاز تا فرجام جهان و به کار گرفتن شیوه های مختلف در استدلال از آیات آفاقی و انفسی سخن بگوید و در همان حال در احکام حقوقی و اخلاقی آورنده تعالیمی جامع، فراگیر، قابل انطباق بر مقتضیات همه زمان ها باشد. (کوثری، ۱۳۹۸، مطالعات علوم قرآن)

افزون بر هدف و مقصد اصلی مقاله، انتظار می رود بتوان مبتنی بر آن برای پرسش های ذیل نیز پاسخ های مناسبی یافت:

- نوآوری های قرآن در علوم انسانی و تشریحات الهی که غالباً به صورت کلی و محدود است، چگونه می تواند در قالب یک برنامه فرابشری تبیین و تحلیل شود؟
قرآن چگونه با طرح کلیات تشریحی خود می تواند تا پایان جهان حضور خود را در برنامه های نوبه نوی بشری حفظ کند؟

۱- تبیین اجمالی از رویکرد جدید به اعجاز تشریحی

قرآن کریم در ساحت های مختلف مانند اقتصاد، سیاست، اخلاق، فرهنگی، مدیریت و جز اینها کلیات و بعضاً جزئیات ارائه کرده است. کارکرد اصلی داده های قرآن در دامنه

مفهومی خود آنها است؛ برای مثال عدم جواز استیلای کفار بر جوامع مسلمان (نساء، ۱۴۱) به عنوان یک داده سیاسی قرآن به طور مستقیم در تعاملات کشورهای مسلمان یا کفار دخالت دارد؛ لیکن این دستور قرآن در ساحت‌های اقتصادی و فرهنگی جامعه نیز تأثیر دارد و مطالعه دقیق و ارزیابی سطح تأثیرگذاری آن زمانی تمام است که هم‌افزایی‌ها، تأثیر و تأثرهای آن با داده‌های دیگر ساحت‌ها نیز مورد بررسی قرار گیرد. اگر جامعه ایرانی بخواهد این دستور قرآن را عملی کند، باید در برنامه خود در ساحت‌های اقتصادی و فرهنگی تدابیری بیندیشد تا به موفقیت دست یابد. بررسی کارکرد همین یک دستور قرآن و دخالت‌های آن در توسعه و تحدید برنامه‌های جوامع مسلمان و همچنین کارکرد آن در همه ساحت‌های نظام‌های بشری به یک نگاه شبکه‌ای نیازمند است. حال اگر همه داده‌های قرآن با این نگرش وسیع همه‌جانبه مورد مطالعه قرار گیرد، در خواهیم یافت که داده‌های به ظاهر ساده قرآن بر چه دامنه وسیعی از حیات زندگی بشر را در همه ساحت‌ها سایه انداخته است.

نمونه دیگر در اقتصاد است؛ مثلاً بشر برای فقر زدایی به یک سری برنامه‌های اقتصادی روی می‌آورد، تعاون، توزیع عادلانه ثروت، سهمیه بندی و جز اینها از جمله اقداماتی است که ممکن است برنامه ریزان به آنها روی آورند؛ لیکن یک برنامه ایمانی که به داده‌های قرآن ایمان دارد، در کنار اقدامات اقتصادی، به ارائه یک بسته فرهنگی اقدام می‌کند؛ زیرا یکی از عوامل رفع فقر، تقویت ایمان و توبه است (هود، ۵۲) این گزاره اخلاقی قرآن، کارکرد وسیعی در حوزه اقتصاد دارد و حتی کارکرد آن به ساحت‌های دیگر مانند سیاست نیز کشیده می‌شود و با داده سیاسی پیش گفته هم‌افزایی دارند. مطالعه دقیق این تعاملات و سطح تأثیر آنها در برنامه‌های بشری ما را به شبکه‌ای می‌رساند که کاملاً هماهنگ است و تعارض و تناقضی در آن یافت نمی‌شود. در مجموع می‌توان گفت مجموعه معارف و احکام قرآن با توجه به فرازمانی و فرامکانی بودن شبکه یا نظامی شکل داده که بدون دخالت مباشر در برنامه ریزی‌های بشری و بدون ارائه برنامه‌های کاربردی محدود به زمان یا مکان، توانسته در عمیق‌ترین و وسیع‌ترین سطح تأثیرگذاری، در برنامه‌های بشر حضور یافته و نقش ایفا نماید و در واقع، این نظام خاص قرآنی با

اقتضائات خاص در اندازه یک وجه اعجاز بروز کرده است که بشر را توان ارائه چنین نظام پیچیده و نامحدود نبوده و نخواهد بود. روشن است که به مقتضای معجزه بودن، این تشریح فراتر از دانش جن و انس قرار می‌گیرد.

۲- مروری بر نظریه متداول اعجاز تشریحی

- دیدگاه آیت الله معرفت

شاید بتوانیم استاد معرفت را شاخص‌ترین قرآن‌پژوهی بدانیم که برای تبیین اعجاز تشریحی به این نظریه تمسک کرده است. وی با بیان اینکه «قرآن چیزی را بر انسان عرضه داشته است که خود جویای آن بوده و نتوانسته است به خوبی و روشنی به آن راه یابد، این خود دلیل اعجاز قرآن است. اگر این لطف و عنایت نبود، انسان هرگز به مقصود خویش دست نمی‌یافت و اندیشه کوتاه بشری به این روشنی و گستردگی به مطلوب خود نمی‌رسید» (معرفت، ۱۳۸: ۴۳۲) آیت الله معرفت اعجاز تشریحی را در چند ساحت از نوآوری های قرآن تعقیب می‌کند که این ساحت را می‌توان در چهار مورد خلاصه کرد:

الف) معارف و احکام: نوآوری های دین در دو بُعد معارف و احکام است. معارف عرضه شده توسط قرآن در جایگاه بلندی قرار دارد و از هر گونه آلودگی و وهم پاک و از خرافات به دور است. از بُعد احکام نیز علاوه بر جامع و کامل بودن، از گرایش های انحرافی میرا و خالص است. بشریت از دیرباز در مسئله شناخت، دست خوش اوهام و خرافات بوده است؛ از بدوی ترین قبایل تا متمدن ترین جوامع بشری آن روز، باورهای از جهان هستی و مبدأ آفرینش و تقدیر و تدبیر داشتند که با حقیقت فاصله زیادی داشت و به تصوراتی خیال گونه می‌مانست. با داشتن چنین شناختی، بشر آن روز هرگز نمی‌دانست از کجا آمده و چرا آمده و به کجا می‌رود. انبیا با آنکه جواب این پرسش ها را داده بودند، ولی گفتار انبیا با گذشت زمان دستخوش تحول و تحریف گردیده بود، تا آنکه قرآن مجید از نو پاسخ های روشن و قاطعی در تمامی این زمینه ها ارائه نمود. با مختصر مراجعه به گفته ها و نوشته های سلف، در رابطه با مبدأ و معاد و راز آفرینش و صفات جمال و جلال پروردگار و روش و شیوه های انبیای عظام و مقایسه آن با آنچه قرآن بیان داشته، این تفاوت فاحش به خوبی آشکار می‌گردد. شاید تبیین این تفاوت، برای کسانی که از

عادات و رسوم و عقاید جاهلیت باخبر باشند، چندان مشکلی نباشد. چه در یونان که مرکز دانش و بینش جهان آن روز به شمار می‌رفت، چه در جزیره العرب که دور افتاده‌ترین جوامع بشری به حساب می‌آمد، حتی با مراجعه به کتب عهدین که رایج‌ترین نوشته‌های دینی آن دوران شناخته می‌شد، این تفاوت آشکار می‌گردد. بررسی‌ها در این زمینه بسیار است و نیاز به تکرار نیست.

ب) صفات جمال و جلال الهی: قرآن، خدا را با بهترین وصف نموده و او را مجمع صفات کمال معرفی کرده و از هر زشتی و وصف ناپسندی مبرا و منزّه دانسته است.

آیا در کتب دیگر یا اندیشه‌های دیگران، چنین وصفی از خدای متعال آمده یا برعکس او را به گونه‌ای وصف کرده‌اند که هرگز شایسته مقام الوهیت حق تعالی نیست؟! در تورات کنونی که کهن‌ترین کتاب دینی به شمار می‌رود و پندار آن می‌رود که معارف خود را از وحی آسمانی گرفته، می‌بینیم که خدا به گونه‌ای ناپسند وصف شده که خرد آن را نمی‌پذیرد. در داستان آدم و حوا چنین نوشته که خداوند آدم را از آن جهت از خوردن «شجره منیه» منع نمود تا مبادا دارای عقل و شعور گردد. سپس او را از بهشت بیرون راند تا مبادا از درخت «حیات جاویدان» نیز بخورد و همانند خداوند زندگی جاودانی یابد. (رک: سیار، ۱۳۹۴، باب ۳، ش ۱-۱۲) یا اینکه خداوند در پی آدم آمده بود و آدم در پشت درختان پنهان شده بود، خداوند نمی‌دانست آدم کجا است و او را می‌خواند تا خود را نشان دهد. در داستان ساختن شهر بابل، خداوند نمی‌دانست آدم کجا است و او را می‌خواند تا خود را نشان دهد. در داستان ساختن شهر بابل، خداوند بیم آن داشت که انسان‌ها اگر گرد هم آیند، نیروی متشکلی را به وجود خواهند آورد که خطری را متوجه ربوبیت خداوند خواهد بود، لذا به جبریل دستور داد تا تجمع آنها را از هم بپاشد. (رک: سیار، ۱۳۹۴، باب ۱۱، ش ۲۲-۲۴)

از آنکه بگذریم، در اسطوره‌های یونانی قدیم، ترسیمی از خداوند جهان ارائه داده‌اند که انواع خدایان کوچک و بزرگ را در پی داشته است. گوشه‌ای از آن را - که صرفاً خرافه می‌ماند- تاریخ‌نویس معروف ویل دورانت در کتاب تاریخ تمدن آورده است. (ویل دورانت، ۱۳۷۸، ج ۲: ۱۹۷) و یا قرآن انبیاء عظام الهی را در والاترین مقام قداست قرار داده

و سرآمد بندگان خالص حق تعالی شمرده است. اینان نخبگان و برگزیدگان خلایق به شمار می روند. «آل عمران: ۳۳» خداوند آدم و نوح و آل ابراهیم و آل عمران را بر جهانیان برگزیده. در سایر متون تعبیرات ناروا در این زمینه زیاد به چشم می خورد. درباره حضرت نوح نوشته اند شراب خوار مستی بود که از شدت بیهوشی برهنه و مکشوف العوره در میان چادر افتاده بود. (سیار، ۱۳۹۴، باب ۹، ش ۱۸-۲۴) درباره حضرت ابراهیم نوشته اند که همسر خود را به دروغ معرفی کرد تا جان و مال خود را حفظ نماید. (همان، باب ۱۲) در صورتی که هاجر در آن هنگام در سنین بالای عمر خویش در حدود هفتاد سالگی بود و جای واهمه نبود که فردی غیور مانند ابراهیم، ناموس خود را فدای جان و مال خود کند. از این نمونه ها در این متون بسیار دیده می شود.

ج: جامعیت احکام اسلامی: اسلام در بعد تشریح احکام از جامعیت کاملی برخوردار است که در هیچ یک از شرایع باقی مانده و نیز تشریحات وضعی، چنین جامعیت و گستردگی به چشم نمی خورد. اسلام - همان گونه که اشارت رفت - در سه بعد عبادات، معاملات و انتظامات، دیدگاه مشخصی دارد و در تمامی جوانب این سه بعد به طور گسترده نظرات خود را ارائه داده، بشریت را برای رسیدن به سعادت حیات (مادی و معنوی) به پیروی از خود فراخوانده است. عبادات اسلام انسان را به پاکی و صفای درون و امی دارد، او را از آلاینده ها پاکیزه نگاه می دارد، روح را آرامش می بخشد و رابطه انسان را با ملکوت اعلی مستحکم می سازد و این خود موجب تقویت روح انسان و پاکی و صفای اوست. عبادت ها و نیایش ها صورت تجسد یافته ابراز عواطف درونی اوست که بر ملا می سازد.

اصولا شریعتی به این گستردگی که تمامی ابعاد حیات جامعه را زیر دیدگاه خود قرار داده باشد و در هر یک نظر داده باشد، همانند شریعت اسلام در دست نیست.

۱-۲. نقد و بررسی برخی نظریه ها درباره اعجاز تشریحی

۱-۱-۲. نقش امی بودن پیامبر اکرم (ص) در نظریه های اعجاز تشریحی

برخی طرفداران نظریه اعجاز تشریحی در نگاهی فرودستانه این وجه اعجاز را بر پایه امی بودن آورنده آن استوار کرده اند. (ر. ک زرقانی، ج ۲: ۲۳۸/عتر، ۱۴۱۶ق: ۲۲۰) هر چند

به صراحت آن را شرط نکرده اند، لیکن باید توجه داشت که چنین قیدی با نگاه کلی آنها به اعجاز تشریحی ناهماهنگ است؛ زیرا فضای حاکم بر تبیین آنها از اعجاز تشریحی، مجالی برای دخالت امی بودن آورنده نگذاشته است و اعجاز تشریحی فراتر از اعجاز توان جن و انس در زمان صدور و پس از آن بوده و اجتماع با سوادان و بی سوادان در هیچ زمانی نمی تواند به وضع قوانینی بهتر از قوانین الهی بینجامد. روشن است که گاه قانونی فراتر از توان فردی امی و درس ناخوانده است، لیکن در حیطه دانش دانشمندان قرار دارد و آنها به تنهایی یا با همکاری فکری دیگران قادرند مانند یا بهتر از آن را بیاورند، اما گاه قانون یا مجموعه ای از قوانین به گونه ای است که نه تنها امی بودن بلکه حتی دانشمندترین افراد چه تنهایی و چه با یاری خواستن از دیگران نیز نمی توانند مانند آن را بیاورند. گونه نخست را نمی توان جدای از معجزه بودن به امی بودن آورنده آن به بحث گذاشت و جایگاهی مستقل به آن اختصاص داد، لیکن تفسیر دوم می تواند یک وجه مستقل به شمار آید و بررسی اعجاز تشریحی مؤید تفسیر دوم است، هر چند برخی نویسندگان برای تقویت آن و رد هرگونه احتمال طرح شبهه در ذهن مخاطب به امی بودن آن نیز تمسک کرده اند و در واقع نظریه خویش را با تنزلی تحکیم و تثبیت کرده اند.

بر پایه توضیح فوق، نه اعجاز تشریحی در نگاه غالب دانشمندان و قرآن پژوهان و نه اعجاز معارفی بر امی بودن آورنده استوار نیست، هر چند فرض آن جلوه بیشتری به آن می بخشد.

۲.۱.۲. کارکرد نظریه اعجاز تشریحی

شاید مهم ترین و تنها کارکرد نظریه های اعجاز تشریحی اثبات صداقت پیامبر اکرم (ص) و حقانیت قرآن است؛ یعنی کارکرد اعجاز و معجزه. لیکن آیا می توان برای اعجاز تشریحی کارکردی فراتر از این تصویر کرد که شبهه ای را پاسخ گوید و بر اعتلای جایگاه قرآن بیفزاید؟

توضیح اینکه اسلام مدعی است ثابت، ابدی و فراگیر است و همواره تازه، زنده و پویا برقرار خواهد ماند، اما سؤال این است که چگونه قرآن می تواند به نیازهای متغیر انسان در طول تاریخ و در همه مکان ها با آن همه تنوع و تکثر فرهنگی و اجتماعی پاسخ گوید؟ این

پرسش می تواند به شکل های گوناگونی طرح شود. محققان برای اثبات این ادعاها به آیاتی از قرآن تمسک کرده اند. مشکل اصلی در این گونه پاسخ گویی به این پرسش مصادره به مطلوب بودن است، یعنی آنچه مورد سوال است، عین استدلال قرار گرفته است؛ از این رو ضرورت دارد مسئله تبیین شود تا به پاسخی شفاف و واقعی دست یابیم و بتوانیم فرایند پویا و ابدی بودن را ترسیم کنیم.

۲.۱.۳. گستره مخاطبان اعجاز تشریحی

یکی از مبانی نظریه های اعجاز تشریحی اعتقاد مخاطب است. پیش شرط برخی نظریه های اعجاز تشریحی ایمان به خدا و باور به قرآن است. (ر.ک بهجت پور و معرفت، ۱۳۹۰: ۴۵) البته در این خصوص دور پیش نمی آید، زیرا ایمان و اعتقاد به قرآن اسباب گوناگونی دارد و وجوه اعجاز غیر از اعجاز تشریحی امکان پذیر است. از این رو فرض ایمان و اعتقاد به قرآن برای مخاطب نظریه اعجاز تشریحی امکان پذیر است و خدشه ای بر آن نیست. جز اینکه در دامنه مخاطبان یک نظریه دخالت مستقیم دارد و به شدت از معتقدان به آن می کاهد. به تعبیر دیگر نظریه ای که بر پایه ایمان و اعتقاد مخاطب به قرآن شکل می گیرد، نسبت به نظریه ای که ایمان یا عدم ایمان و اعتقاد مخاطب تأثیری در آن ندارد، از مخاطبان محدودتری برخوردار است و به نوعی تعبدی است.

نویسندگان مقاله «اعجاز تشریحی قرآن» (ر.ک بهجت پور و معرفت، ۱۳۹۰: ۴۵) با تکیه بر ایمان و تعبد مخاطب نسبت به قرآن و امی بودن آورنده و با بیان ویژگی های تشریحات قرآن، کوشیده اند فرمولی منطقی برای اثبات اعجاز تشریحی قرآن ارائه کنند. ویژگی های مورد استدلال چنین است:

- ۱- نبود تناقض میان قوانین قرآن
- ۲- سازگاری قوانین قرآن با عقل
- ۳- سازگاری قوانین آن با فطرت
- ۴- توافق قوانین قرآن با علم
- ۵- جامعیت قوانین قرآن به گونه ای که همه ابعاد زندگی انسان را در بر گرفته و در هر زمان و مکانی پاسخ گوی نیازهای بشر هست.

۶- عرضه و نهادینه شدن قوانین آن در مدت بسیار کوتاه، یعنی بیست و سه سال

۷- عرضه آن از زبان شخصی درس ناخوانده

۸- عرضه آن در فضایی که زمینه و شرایط لازم برای تدوین چنین قوانینی فراهم نموده.

نکته مهم آنکه، نظریه اعجاز تشریحی مبتنی بر جمع میان این ویژگی هاست.

می توان نظریه اعجاز تشریحی را در قالب قضیه ای منطقی به این شکل بیان نمود:

- تشریحات قرآنی میان ویژگی های مذکور جمع کرده است.

- جمع میان ویژگی های مذکور امری خارق العاده است.

نتیجه آنکه تشریحات قرآنی امری خارق العاده است. (بهجت پور و معرفت، ۱۳۹۰: ۴۵)

در توضیح بیشتر این استدلال آمده است که حد وسط در نظریه اعجاز تشریحی جمع

میان ویژگی هاست نه وجود برخی ویژگی ها؛ بنابراین وجود برخی قوانین که مشابه قوانین

قرآن باشند، خللی به اعجاز تشریحی قرآن وارد نمی کند؛ زیرا هیچ یک از این قوانین میان

همه ویژگی های مذکور به طور کامل جمع نگردیده است» (همان: ۴۶)

نظر نگارنده: پذیرش این نظریه به کسانی اختصاص دارد که به قرآن از راه های دیگر

باور بلکه تعبد دارند، زیرا برخی مقدمات آن خود نیاز به اثبات دارد. هم چنین مقدمات یاد

شده را باید با نگاه استقلالی در نظر گرفت و اعجاز تشریحی بر پایه این دیدگاه که امی

بودن را در مقدمات خود اخذ کرده، نمی تواند در سطح دیگر نظریه ها ظاهر شود.

از نظر نگارنده قرآن کریم مشتمل بر مجموعه ای از آموزه های معرفتی و تشریحی

است که با ویژگی های خاص خود، خارق العاده است و همین مطلب حد وسط در

استدلال را تشکیل می دهد. به عبارت دیگر یک مجموعه ای که مجموعه های خردتر مثل

مجموعه آموزه های فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و... را نیز در برمی گیرد. این آموزه ها

باهم مرتبط اند و یکدیگر را پشتیبانی می کنند و همگی یک هدف را تعقیب می نمایند.

۳- مشخصه های اصلی نظریه جدید

در این رویکرد، اعجاز تشریحی قرآن نه از جهت وضع قوانین برای بشر از سوی یک

فرد امی، بلکه از آن جهت است که آموزه های تشریحی و معارفی قرآن به جهت

مشخصاتی که در ادامه به آنها اشاره می شود، رابطه ای خارق العاده و منحصر به فرد بین

معارف و تشریحات خود برقرار ساخته است و منجر به اعتلای نقش آنها در مانایی و ارتقا به تراز اعجاز شده است. این مشخصات را می توان در این موارد جمع بندی کرد:

الف) ترابط و همبستگی: یکی از مهم ترین مشخصه های رویکرد مختار به اعجاز تشریحی، ترابط و همبستگی شبکه ای معارف قرآنی است. توضیح آنکه، با بررسی مفاهیم و آموزه های قرآنی روشن می شود که قرآن در ابعاد تربیتی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و حقوقی ورود کرده و مفاهیمی ارائه کرده است که کاملاً به هم مرتبط و همبسته هستند. به سخن دیگر، در اسلام شاهدیم که الگوهای رفتاری و روابط اقتصادی با توجه به مقاصد سیاسی و اخلاقی تعریف شده اند؛ یک رفتار در یک حوزه علاوه بر تحقق هدف همان حوزه، اهداف دیگر در سایر حوزه ها را نیز تأمین می کند.

بر این اساس به نظر می رسد که هرچند دانش بشری برای ارائه هرگونه برنامه ای برای بشر، دائماً در حال تکامل و تحول بوده است، لیکن مجموعه آموزه های معارفی و تشریحی قرآن برای حیات مادی و معنوی بشر ثابت و بدون تغییر توانسته بهترین کارکرد را از خود نشان دهد. ذکر این نکته خالی از فایده نیست که وقتی قرآن در صدد ارائه یک برنامه برای ابعاد مختلف زندگی بشر است، می بایست به سه عنصر جاودانگی، جامعیت و تکامل علم بشر مقید باشد و همین مسئله اعجاز قرآن را به خوبی در این بخش هویدا می کند؛ چراکه جمع بین این سه قید به جمع بین اضداد شباهت دارد، زیرا جاودانگی با تکامل در تعارض است و زمانی یک برنامه می تواند جاودانه باید که دستخوش تغییر و تحول واقع نشود. قرآن این تعارض را به خوبی حل کرده است؛ این گونه که در برنامه های قرآنی چهارچوب های کلی عرضه می شود که همواره ثابت است و به انسان اذن داده می شود که متناسب با توانایی مادی و علمی خود چهارچوب کلی شریعت را در برنامه های خود اجرا کند. برای مثال شریعت چهارچوبی کلی با قوانینی جاودانه و کلی وضع کرده است و بشر متناسب با نیازهای خود آن را به عنوان چهارچوب برنامه کلی خود به کار می گیرد. قوانین کلی ای مثل خدامحور بودن به جای انسان محور بودن در نظریه های اقتصادی و لزوم توزیع عادلانه ثروت و امکانات و فرصت ها، حرکت احتکار و رانت خواری و ویژه خواری، حرمت تسلط بیگانه بر اقتصاد مسلمانان، حرمت اسراف و لزوم دوری از تجمل

گرایی، اصل فقرزدایی، حرمت برخی مشاغل و فعالیت‌ها مثل تولید سلاح‌های کشتار جمعی و جز این‌ها، امنیت اقتصادی و محترم بودن مالکیت‌های خصوصی و عمومی و دولتی و... این قوانین کلی که همچون قوانین اساسی یک کشور عمل می‌کنند، در حکم چهارچوبی هستند که در همه زمان‌ها، مکان‌ها برقرار بوده و تکامل علمی بشر در آن‌ها تغییری به وجود نمی‌آورد و در عین حال تأثیر بسیار وسیعی در برنامه‌های اجرایی انسان‌ها در همه زمان‌ها بر جای می‌گذارد.

ب) فراگیری: نکته دیگری که در معرفی این مجموعه آموزه‌های قرآنی به عنوان وجه اعجاز تشریحی و معارفی قرآن می‌توان ذکر کرد، وجه فراگیر بودن آموزه‌های قرآنی است. این مفاهیم قرآنی بدون اینکه در هر مسئله خرد و کلان بشری به صورت مستقیم ورود کند، فراگیر است و همه ابعاد زندگی انسان را در بر می‌گیرد. به تعبیر دیگر این مجموعه بدون اینکه فکر بشر را محدود کند، در تصمیمات او جاری است و سطح تأثیرگذاری وسیعی را به خود اختصاص داده است. در مثال بالا شاهد آنیم که قرآن کریم بدون اینکه برنامه‌ای کاربردی در حوزه اقتصاد ارائه کرده باشد، در همه شریان‌های اقتصادی اثر گذاشته است و با همین قیاس می‌توان ادعا کرد که هیچ برنامه‌ای را در نظام‌های مختلف تربیتی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و... نمی‌توان تصور کرد که به شدت متأثر از قوانین کلی الهی نباشد. دامنه این قوانین کلی گاه آنچنان وسیع است که برنامه‌های بشری را کاملاً دستخوش تغییر می‌کند که نمونه آن را می‌توان در بانک داری اسلامی بدون ربا و بانک داری بر پایه ربا مشاهده کرد. (ر.ک موسویان، ۱۳۹۱: ۴۳ و موسویان، ۱۳۸۵: ۹۶)

ج) پشتیبانی: ویژگی دیگری که در این وجه اعجاز از قرآن قابل بررسی است، پشتیبانی سازنده نظام‌های فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و... با یکدیگر است. توضیح این مفهوم آنکه، اگر قرآن و به تبع آن شریعت اسلامی بخواهد جاودانه باشد، ناگزیر است نیازهای حال و آینده انسان‌ها را مورد توجه قرار دهد و این، کمال و جامعیت را اقتضای می‌کند. البته در این خصوص باید به این نکته مهم توجه شود که مصادیق نیازهای بشر بسیار گوناگون است و اساساً بخشی از نیازها با گذر زمان نو به نو می‌شود و راهکارهایی

جدید می‌طلبید؛ بنابراین جامعیت شریعت باید به گونه‌ای باشد که ضمن برآوردن نیازهای به‌جای‌بشر در همه دوران‌ها، ثبات خویش را حفظ کند، در نتیجه لازم است از ابزارها و سازمان‌هایی ویژه بهره‌گیرد. نظام تشریحی و معارفی قرآن که قدمتی هزار و چهارصد ساله دارد، توانسته است میان همه عناصری که به نحوی در ابعاد مختلف زندگی انسان دخیل‌اند، رابطه متناسب و تنگاتنگ ایجاد کند و همه را در راستای اهداف خود به‌کارگیرد و از پشتیبانی آنها برای موفقیت‌ساحات دیگر برخوردار شود. برای مثال تقویت اقتصادی جامعه در سطح کلان، زمینه‌تعالی اخلاقی آن جامعه را فراهم می‌آورد و در مقابل بی‌اخلاقی و ضعف ایمان، بی‌عدالتی اقتصادی را سبب می‌شود یا رعایت نکردن اصول اسلام در سیاست خارجی - مانند عدم تسلط کفار بر مسلمانان می‌تواند مسیر تهاجم فرهنگی را سبب شده و آسیب‌های جبران‌ناپذیری در ساحت فرهنگی جامعه بر جای‌گذارد و در مقابل ضعف ایمان و اخلاق موجب تضعیف مقاومت مردم در برابر فشارهای اقتصادی، سیاسی و فرهنگی بیگانگان می‌شود و در نتیجه، در این وجه اعجاز ابعاد تأثیرگذار همزمان و متناسب مورد توجه قرار گرفته است

در این رویکرد به اعجاز تشریحی و با توجه به مباحث مطرح شده، فهم تازه‌ای از جامعیت و جاودانگی قرآن نیز نمودار می‌شود که به تقویت این رویکرد، کمک شایانی می‌کند.

نتیجه‌گیری

با تبیین و بررسی دیدگاه‌های متداولی که درباره اعجاز تشریحی قرآن تاکنون مطرح بوده است، دریافتیم که اولاً بیان مهم‌ترین وجه اعجاز قرآن به امی بودن پیامبر باعث فروکاهیدن تراز اعجاز قرآن شده و ثانیاً برخی مقدماتی که برای اثبات اعجاز تشریحی به کار گرفته شده‌اند، ملزم به اعتقاد و ایمان به قرآن است و مشمول همگان نمی‌شود. هم‌چنین در این رویکرد، سؤالات و اشکالاتی مطرح است که بدون پاسخ رها شده‌اند. لذا این مقاله تصمیم به تبیین و ترسیم نگاهی نو به اعجاز تشریحی قرآن گرفت که اعجاز و نوآوری‌های قرآن در حوزه‌های مختلف علوم انسانی و الهی، افزون بر صدق ادعای پیامبر(ص) و الهی بودن قرآن، در ایجاد یک شبکه معرفتی و تشریحی که متناسب با همه اعضا و قرون باشد نیز به خوبی قابل تصور است؛ تعامل و ترابط آموزه‌ها و مفاهیم قرآنی با یگدیگر مجموعه‌ای را ترسیم کرده که جاودانگی و فراگیری از شاخصه‌های آن به شمار می‌رود. مجموعه‌ای فراگیری و پویا که بر تمامی ابعاد زندگی انسان تأثیر می‌گذارد و بدون محدود کردن رشد و تعالی او، به سرمنزل مقصود راهنمایی‌اش می‌دارد.

این مجموعه معارفی دارای مشخصاتی است که می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد: یک آنکه، در الگویی پیوسته و درهم‌تنیده بر اثبات نوآوری‌های قرآن استوار است. دو آنکه، پویا است و با گذر زمان نو به نو می‌شود. سه آنکه، برنامه کلی ارائه می‌دهد و بر تمام ابعاد زندگی بشر تأثیر می‌گذارد و در همه جا حضور دارد.

چهار آنکه، مخصوص مخاطبان خاصی نیست و عموم مخاطبان اعم از مؤمن و غیر مؤمن را شامل می‌شود. لذا فراگیر و جامع است. پنج آنکه، این مجموعه معارفی و تشریحی با رشد و تعالی دانش بشر در تعارض نبوده و آن را در خود تعریف و پشتیبانی می‌کند.

فهرست منابع

قرآن کریم

۱. ابن فارس، بوالحسن احمد (۱۳۸۷)، ترتیب مقایس اللغه، به کوشش سعیدرضا اعلی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم.
۲. بهجت پور، عبدالکریم و حامد معرفت (۱۳۹۰)، اعجاز تشریحی قرآن، قرآن و علم، ش ۸.
۳. جاوید، محمدجواد (۱۳۹۰)، قانون و قانون گذاری در آراء اندیشمندان شیعه، ج ۱، دانشگاه امام صادق، تهران.
۴. جمعی از نویسندگان (۱۳۸۲)، دائره المعارف قرآن کریم، ج ۳، بوستان کتاب، قم.
۵. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۱)، شریعت در آینه معرفت، ج ۱، مرکز نشر فرهنگی رجاء، تهران.
۶. طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۷۲) المیزان فی تفسیر القرآن، تحقیق احمد قیصر عاملی، دار احیاء التراث العربی، بیروت.
۷. مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۹۱)، معارف قرآن، ج ۱، مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، قم.
۸. معرفت، محمد هادی (۱۴۱۱ق)، التمهید فی علوم القرآن، ج ۱، موسسه نشر اسلامی، قم.
۹. .... (۱۳۷۸)، علوم قرآنی، ج ۱، موسسه نشر اسلامی، قم.
۱۰. ویل دورانت و آریل دورانت (۱۳۷۸)، تاریخ تمدن، ترجمه احمد بطحانی و دیگران، ج ۶، انتشارات علمی فرهنگی، تهران.
۱۱. یوسفی، احمد علی (۱۳۸۷)، نظام اقتصاد علوی، با همکاری سعید فراهانی، ج ۱، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران.